

Такім чынам, каларыстычныя вобразы сямейна-бытавых песень паўсталі ў адпаведнасці з сацыяльнымі ўмовамі, у якіх жылі нашы прадзеды. У беларускага народа склаліся цвёрдыя ўяўленні аб шчаслівай альбо няшчаснай сям'і, долі, аб сацыяльных ролях у грамадстве, аб паводзінах і характарах людзей, аб іх чалавечнасці і годнасці. На прыкладзе эпітэгаў колеру і святла ў сямейна-бытавых песнях добра відаць, як узнімаецца чалавек над суровымі буднямі, як ствараюцца высокапаэтычныя вобразы жанчын, асуджаюцца дэспатызм і тыранія. Бачна, што народ маляўніча апяваў сям'ю як аснову чалавечага жыцця. Але прыведзеныя прыклады сямейна-бытавых песень адлюстроўваюць сацыяльнае жыццё мінулага са сваімі праблемамі і жыццёвымі сітуацыямі. На жаль, сённяшні фальклор такіх прыкладаў не мае, бо ў наш час у вёсках не спяваюць гэтых песень. Запісы тэкстаў захаваліся толькі ў архівах беларускіх даследчыкаў і часам песні сустракаюцца ў рэпертуарах фальклорных гуртоў. Каларыстычныя эпітэты працягваюць сваё існаванне толькі ў гэтых умовах. Але яны працягваюць сваёй яскравасцю і прыгажосцю натхняць паэтаў, фалькларыстаў, этнаграфіў і кіраўнікоў калектываў і часткова адыгрваюць сваю ролю ў сацыялізацыі грамадства.

📖 Літаратура

1. Словарь терминов по теме «Социология личности»: учеб.-метод. пособие для самостоят. работ студ. / сост. Н.Н. Витченко. – Томск: Центр учебно-методической литературы ТГПУ, 2004. – 16 с.
2. Сямейна-бытавыя песні / склад. І.К. Цішчанка; рэд. тома А.С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 752 с.

ЖАНРЫ БЕЛАРУСКІХ АКАЗІЯНАЛЬНЫХ ТЭКСТАЎ

М.А. Бабчанок, Мінск, Рэспубліка Беларусь

Вербальны кампанент меў даволі вялікае значэнне ў правядзенні беларускіх абрадаў. Лічылася, што выкарыстанне разнастайных спецыяльных слоў, славесных формул, тэкстаў садзейнічае ўзмацненню магічных магчымасцей абраду, павышэнню эфектыўнасці праведзеных дзеянняў, накіраванасці абрадавага ўздзеяння. Гукавыя і музычныя кампаненты аказіянальнай абраднасці былі накіраваныя на сімвалічны зварот да тых сіл, якія павінны былі дапамагчы чалавеку змяніць крызісную сітуацыю ў лепшы бок.

Вербальныя тэксты вымаўляліся часцей за ўсё галоўнымі выканаўцамі абраду, у ролі якіх выступалі асобы, што адпавядалі рытуальным патра-

баванням. Паколькі абрады ўзаемадзейнічалі з сакральным, то прамаўляліся магічныя словы і формулы ці старымі жанчынамі, ці маладымі дзяўчатамі. Пасля прыходу хрысціянства цэнтральная роля ў чытанні і спяванні малітваў, царкоўных тэкстаў, якія сталі выконвацца падчас правядзення аказіянальных абрадаў, належала святарам. Тэксты вымаўляліся часцей ад першай асобы і адлюстроўвалі просьбы, пажаданні, заклінанні, малітвы ад усяго калектыву.

Асноўным матывам славесных формул, якія выкарыстоўваліся ў аказіянальных абрадах, быў матыў выгнання той з'явы ці стыхіі, што выклікала крызісную сітуацыю. У тэкстах яна ўяўлялася ў выглядзе адухоўленай асобы, якая валодае чалавечымі якасцямі і можа быць пад уладай чалавечых пачуццяў: злобы, крыўды, лагоднасці і г. д. Поруч са звышнатуральнымі магчымасцямі крызісная сітуацыя мела здольнасць да звычайнага перамяшчэння ў прастору: яна магла ісці, бегчы, зусім не рухацца. У словах узгадваліся месцы, куды праганялі дождж, хмару, спякоту, увогуле нячыстую сілу: «Ідзі на сухі лес да й шчэзні там, нячыстая сіла!» [1, с. 80]. Часцей гэтыя месцы таксама былі звязаны з рытуальным уздзеяннем: лес, гара, рака, поле і калодзеж, гэта былі своеасаблівыя сакральныя цэнтры альбо зоны пераходу паміж светамі, межы паміж «сваім» і «чужым». Такія выразы называлі «*закляццямі*», яны ўтрымлівалі ў сабе мальбу аб пазбаўленні ад нягоды шляхам непасрэднага звяртання да яе: «Ідзіце, хмары, на татарскія горы, у нас вады досыць, носяць вёдрамі, разліваюць цэбрамі» [1, с. 80]. Падчас буры, каб абараніць сябе і сваю маёмасць ад Перуна, акрамя малітваў стараліся «паўтараць як найчасцей закліцце, якое павінна прынесці ўдачу: Чур мяне! Пек мяне!» [4, с. 287]. Закліцці вымаўляліся разам з выкананнем абрадавага дзеяння, яны мелі некалькі асноўных функцый: дубліравалі рытуальныя рухі, канкрэтызавалі іх, папярэднічалі або перасцерагалі дзеянні, каменціравалі або завяршалі абрад. Важным момантам з'яўлялася вера выканаўцы ў абавязковую дзейнасць усяго абрадавага комплексу, таму тэксты вымаўляліся эмацыянальна, з пачуццём. Моцнасць гуку пры гэтым таксама мела значэнне. Гукавыя кампаненты аказіянальных абрадаў уяўлялі сабой своеасаблівыя парогі сілы гучання: некаторыя абрады патрабавалі поўнай цішыні, іх праводзілі моўчкі. Такая асаблівасць характэрна для абраду выклікання дажджу, калі «б'юць з трох калодзісяў ядро вады, моўчкі нясуць яе на поле і там разліваюць па сухой зямлі. Потым, памаліўшыся Богу, такжа моўчкі варочаюцца дамоў» [6, с. 65]. У іншых месцах правядзенне падобнага абраду, наадварот, патрабавала гучнага крыку, гоману, спявання асобых песень, нават лаянкі [6, с. 65]. Выкарыстанне кардынальна рознай сілы гучання выклікана сітуацыйнай харак-

тыстыкай аказіянальных абрадаў. Паколькі крызіс быў з'явай нязвычайнай, якая парушае гармонію жыцця, то выхад з яго павінен быў таксама адпавядаць незвычайнасці. У некаторых выпадках гучнасць вымаўлення тэкстаў была абумоўлена неабходнасцю «зносін» з «іншым светам». Таму, каб забяспечыць «захаванне свайго свету», не дапусціць пранікнення ў яго «чужых сілаў», неабходным было або захаванне пішыні (каб не парушыць), або наяўнасць моцнага гуку (каб абараніць).

У аказіянальных абрадах шырока выкарыстоўваліся *галашэнні*, якія праводзіліся ў большай ступені сімвалічна, для тэатралізацыі, напрыклад, для стварэння ўяўнага пахавальнага абраду ахвярнай жывёлы або штучнай ахвяры (саламянага пудзіла, лялькі і г. д.). Фалькларыст У. Сысоў вылучаў галашэнні пры пажары, паводцы, голадзе, хваробах, крыўдзе, нядолі і іншых [7]. Для выклікання дажджу выконваюць абрадавыя дзеянні, якія маюць паралелі з пахавальным абрадам: «Робіць ляльку, закопваюць яе на могілках і плачуць, нібыта па нябожчыку» [5, с. 138–139]. Пры гэтым захоўваюцца асноўныя характарыстыкі «сапраўднага» галашэння, яго асноўныя мэты, дыялагічная аснова (звяртанне да ўяўнага памерлага), імпрывізацыйны характар (галашэнні не прыдумвалі спецыяльна, яны нараджаліся самімі абставінамі). Паэтыка беларускіх галашэнняў багатая на разнастайныя выяўленчыя сродкі, яны эмацыянальна насычаныя. Спецыфіка галашэнняў у складзе аказіянальнай абраднасці была абумоўлена не толькі неабходнасцю ўскоснага ўздзеяння на прыродныя сілы, але і асаблівасцямі прайгравання сітуацыі.

З распаўсюджаннем хрысціянства вялікае значэнне ў аказіянальнай абраднасці сталі займаць *малітвы*. Чытанне малітваў суправаджала большасць абрадавых дзеянняў, яны чыталіся напачатку і напрыканцы абраду, самыя значныя моманты таксама суправаджаліся словамі ўсхвалення Госпада. Існуе пэўная сувязь з падобнай пабудовай царкоўнай літургіі. Напрыклад, падчас пажару тройчы абыходзілі пабудову са словамі: «Да васкрэсне Бог» [6, с. 134–135]. Малітвы аб дажджы ўтрымлівалі апісанні падзей стварэння Сусвету і мальбы аб насычэнні зямлі вадою: «Божа Ойча, Стварыцель неба і зямлі, які аддзяліў воды ад водаў, і воды ад сушы, спашлі нам дождж, каб зямля, Табою створаная, прынесла багаты плён, патрэбны для жыцця людзей, якія з'яўляюцца Тваімі дзецьмі» [3]. Таксама пры выкананні магічных дзеянняў або пасля абраду спяваліся *царкоўныя песні*, ужыванне якіх было рэгламентавана часам правядзення абраду і яго мэтамі. У большасці выпадкаў гэта былі ўсхваляючыя, велічальныя песні. Напрыклад, падчас засухі «цягнулі плуг, пераорвалі рэку ўпапярок у трох мясцах і спявалі царкоўныя песні... А тады вылезлі з ракі, паселі на ровы і спявалі» [8, с. 122].

Надвор'е ў сельскім побыце мае выключна важнае значэнне, таму не толькі ў беларусаў, але і ў іншых славянскіх народаў з прыходам хрысціянства традыцыйным з'яўлялася звяртанне перш за ўсё да святых.

У малітвах і царкоўных песнях, што выкарыстоўваліся ў беларускай аказіянальнай абраднасці, цэнтральнае месца займае вобраз Ільі-Прарока. Ілья з'яўляўся адным з папулярных вобразаў у фальклору, традыцыя звязвае яго вобраз з язычніцкім богам Перуном. Не толькі апекуном земляробства, ён таксама лічыўся абаронцам ад «нячыстай сілы». Святых таксама лічылі і заступнікамі ад хвароб, «прычым кожны з іх «спецыялізаваўся» на той ці іншай немачы: Анціп лічыўся ахоўнікам ад зубнога болю, Фациння – ад ліхаманкі, Панцялей – ад хваробы галавы» [2, с. 30].

У аказіянальнай абраднасці шырока выкарыстоўваліся *прыгаворы*. Важнейшая іх асаблівасць – сітуацыйнасць выканання, іх здзяйсненне выклікае вызначаная жыццёвая сітуацыя. Прыгаворы ведаў кожны, яны перадаваліся непасрэдна пры жывым выкананні. Для прыгавору характэрна непарыўная сувязь вербальнага кампанента з дзеяннем, прадметам, аб'ектам і суб'ектам дзеяння. Прыгаворы вымаўляліся ад першай асобы і часцей за ўсё дубліравалі ці каменціравалі дзеянні, што выконваліся галоўным удзельнікам абраду або ўсімі прысутнымі.

Па сваіх характарыстыках да аказіянальнай абраднасці адносяцца *замовы*. Замовы ўяўляюць сабой асобны жанр народнай творчасці, спецыяльныя славесныя формулы, якім надавалася магічнае значэнне. У традыцыйнай культуры замовы былі шырока распаўсюджаны ў побыце і мелі важнае ўтылітарнае значэнне: з дапамогай слова і магічнага дзеяння ператварыць неспрыяльную сітуацыю ў станоўчую; лічылася, што замова здольная пераўтварыць навакольны свет. Вымаўляліся замовы толькі ў вызначаны час і ў вызначаным месцы, гэта было звязана з магічнымі магчымасцямі слоўных формул. Мова такіх тэкстаў была вельмі вобразная, каларытная, насычаная параўнаннямі, эпітэтамі, метафарамі. У аказіянальных абрадах выкарыстоўваліся толькі тры віды замоў і замоўных формул, што адносіліся да захавання жывёлы, ураджая, здароўя людзей падчас катаклізмаў надвор'я, а таксама замовы супраць хвароб, эпідэміяў і крызісных бытавых сітуацый, такіх, як, напрыклад, пажар.

Кожны жанр аказіянальных тэкстаў характарызуецца спецыфічнай сувяззю з крызіснай сітуацыяй, якая выклікала неабходнасць яго вымаўлення асобна ці ў сінтэзе з правядзеннем рытуальных дзеянняў. Выкарыстанне аказіянальных заклічяў, галашэнняў, прыгавораў, замоў, а таксама чытанне малітваў і спяванне царкоўных песень было накіраванае на ўзмацненне пажаданага ўздзеяння на крызіс, на яго станоўчае вырашэнне.

Літаратура

1. Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і. Кн. 1 / уклад., прадм., пераклад, бібл. У.А. Васілевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1996. – 591 с.
2. Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы НАН Беларусі; уклад., прадм. і паказ. Т.В. Валодзінай; навук. рэд. А.С. Ліс. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – 776 с.
3. Ойча наш. Малітоўнік / пад агул. рэд. кс. М. Сапеля. – 2-е выд., выпр. і дап. – М.: «Pro Christo», 2004. – 608 с.
4. *Пяткевіч, Ч.* Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч; уклад., прадм. У. Васілевіча; пер. с польск. Л. Салавей і У. Васілевіча. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2004. – 672 с.
5. *Романов, Е.Р.* Внешний быт Быховского белоруса / Е.Р. Романов // Записки северо-западного отдела ИРГО. – Вильно: Тип. А.Г. Сыркина, 1912. – Кн. 2. – С. 37–75.
6. *Сержпутоўскі, А.К.* Беларуская этнаграфія ў доследах і матэрыялах // Беларус. акад. навук.; аддз. гуманіт. навук.; кн. 7. Прымхі і забаны беларусаў-паляшукі / А.К. Сержпутоўскі. – Мінск: Друк. Беларус. акад. навук, 1930. – 278 с.
7. *Сысоў, У.М.* Беларуская пахавальная абраднасць: Структура абраду, галашэнні, функцыі слова і дзеяння / У.М. Сысоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 181 с.
8. *Толстой, Н.И.* Заметки по славянскому язычеству : Вызывание дождя в Полесье / Н.И. Толстой, С.М. Толстая // Славянский и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. – М.: Наука, 1978. – С. 95–130.

БЕЛАРУСКІ РУЧНІК – ЛЮСТЭРКА МАСТАЦТВА: ПРАБЛЕМА ЗАХАВАННЯ

А. Барута-Садкоўскі, Сідэр-Фолс, ЗША

Кожнае лета ў сваім дзяцінстве я праводзіла ў Ласінцы, у вёсцы недалёка ад Гайнаўкі, дзе жылі мае дзяды, бацькі маёй мамы. Як там было цудоўна! І дагледжаны бабулін агарод, і дзедаў сад, дзе спелі яблыкі, якіх больш нідзе не бачыла. Іх пах памятаю па сённяшні дзень, як і пах хлеба ў хаце маіх продкаў.

Вельмі цёпла ўспамінаю Каляды. Мая бабка заўсёды гатавала трынаццаць страў. Дзедка клаў сена на стол, а на сена слалі ільняны абрус, часам з вышыўкаю, падобнаю да вышыўкі на ручніку, які вісеў над